

#4

TRANSFORMATIE HET GEBOUW ALS LANDSCHAP

DA
AD

'Alle –maar dan ook alle– processen die in het
universum plaatsvinden, zijn transformerende processen'.
(Louis le Roy in 'Nature Culture Fusion')

Ideeënwedstrijd milieubewust en mensvriendelijk hergebruik scholen en kantoren (VIBA 1998), eervolle vermelding.

Inleiding

HET GEBOUW ALS LANDSCHAP

Rik Herngreen

Project 1

OMGANG MET HET VERLEDEN

Voormalig ACM-gebouw, Beilen

Project 2

PROGRAMMA VAN MOGELIJKHEDEN

Voormalig hospitaalcomplex, Veenhuizen

Project 3

VIJF PERIODEN, VIJF BENADERINGEN

Voormalige rechtbank, Groningen

Project 4

RITMES

Voormalig werkgesticht Norgerhaven, Veenhuizen

Project 5

STRUCTUUR

Voormalig silogebouw, Haaksbergen

Project 6

MOOI/ LELIJK

Gemeentehuis, Haren

■ De tabula rasa bestaat niet, de geschiedenis begint niet vandaag. Elke plek, elk gebouw heeft een meer of minder complexe geschiedenis waar de tijd zijn sporen in geslepen heeft. Elke ruimtelijke ontwerppoging is in die zin een transformatie-opgave; een volgende tussenstap in een eindeloos dynamisch proces. Vanuit dit perspectief is de zoektocht van de ontwerper naar de oorspronkelijke toestand al even benauwd en vruchteloos als die naar het definitieve eindbeeld. Beide zijn niet of slechts na uitsluiting van de storende factoren te vinden. Maar zijn het vaak niet juist deze zaken die de complexe doorleefdheid mede hebben gevormd? Een nieuw programma, een niet voorziene ingreep van de gebruiker, een verhaal op de muur, het detail van een ambachtsman, de verandering onder invloed van het klimaat, de ingesloten paden, een reactie van een ontwerper op de vorige, de niet opgeruimde rommel. Over het kijken naar gebouwen en plekken en het accepteren en gebruiken van gegroeide kwaliteiten, andere inzichten en soms vergissingen. daarover handelt dit vierde DAAD-cahier. Transformatie als zoektocht naar een ontwerphouding die de tegenstrijdigheden niet wegwerkt, maar als uitgangspunt voor verdere ontwikkeling neemt.

De transformatieprojecten die bij DAAD worden bewerkt variëren in aard en omvang. Naast zware monumenten als de Van Mesdagkliniek, het Goudkantoor en de voormalige rechtbank in Groningen, betreft het gebouwen waarvan slechts de structuur of het casco bewaard wordt (Openbaar Ministerie te Assen, Melkfabriek te Exloo, Noorderbad te Groningen), kleine verbouwingen (woning te Westeremden), herstructureeringsopgaven op wijkniveau (Ee-oevers Leeuwarden) en landschappelijke transformatieprocessen (Veenhuizen, Haren). Na het inleidend essay van Rik Herngreen volgt de beschrijving van enkele (onderdelen van) deze gerealiseerde werken en projecten in de ontwerpfase.

Rob Hendriks, DAAD Architecten
Beilen, juli 2005

Het voormalig archiefgebouw van de Rechtbank te Groningen getransformeerd tot bibliotheek van de faculteit Theologie van de RUG.

HET GEBOUW ALS LANDSCHAP EEN POGING TOT DUIDING VAN DAAD'S TRANSFORMATIE- ARCHITECTUUR

Rik Herngreen

■ Waarom zou je een oud gebouw, of delen ervan, eigenlijk laten staan en transformeren voor een nieuw programma, als je ook iets nieuws kan maken dat meteen als een handschoen om dat programma past? Daar kunnen allerlei berekenbare gronden voor zijn. Het oudje doet het eigenlijk nog best, transformatie is goedkoper dan sloop en nieuwbouw, het ligt vergunningstechnisch makkelijker, er zijn milieu-overwegingen (het aanpassen van een bestaand gebouw is qua totaal energie- en grondstoffenverbruik veelal veel gunstiger dan sloop en nieuwbouw, hoe Dubo die nieuwbouw ook wordt opgezet), het gebouw biedt overruimte waarmee toekomstige programmatische behoeften kunnen worden geaccommodeerd. Er kunnen ook 'harde' kwalitatieve redenen voor zijn: het gebouw maakt deel uit van de architectonische canon, of het wordt algemeen gezien als een belangrijke icoon van plaats en geschiedenis. Er kunnen ook minder rationele, vagere redenen voor zijn. Elsschot's 'weemoedigheid die niemand kan verklaren', maar die iets te maken zal hebben met eigenschappen die je in een totaal nieuw gebouw onmogelijk of erg moeilijk mee-ontworpen krijgt, terwijl ze voor het welbevinden van gebruiker en passanten wel heel belangrijk zijn. Onmogelijk mee te ontwerpen zijn patina, doorleefdheid, diepte in de tijd, begrijpelijke én onbegrijpelijke sporen van vroegere mensen en gebeurtenissen. Er zijn wel spinternieuwe gebouwen waar de suggestie van doorleefdheid, patina en geschiedenis mee-ontworpen is, maar daarmee

wordt doorgaans het omgekeerde bereikt van wat echt patina, echte doorleefdheid kan bewerkstelligen: het uitdagen van de vrije verbeelding. Erg moeilijk mee te ontwerpen: een zekere onbestemdheid en complexiteit, die je het gevoel geven dat je omgeving meer is dan alleen maar de fysieke manifestatie van de combinatie van het functionele programma en het kunstenaarschap en/of de vaak wel erg dwingende goede bedoelingen van de architect. Er kunnen, kortom, zeer goede redenen zijn voor transformatie en hergebruik van een architectuurhistorisch volstrekt onbijzonder gebouw, ja zelfs (of juist) van een bouwhistorisch allegaars van geringe visueel-esthetische waarde. Bovendien is er altijd ook nog zoiets als de vertrouwdeheid met de aanwezigheid van het gebouw op de plek. Of het nu lelijk is of mooi, het speelt een rol bij hechting en oriëntatie (in ruimte en tijd), er zijn herinneringen en verhalen mee verbonden. Wat hiervan ook zij, herbestemming is behoorlijk populair geworden.

RICHTINGEN

Als besloten is een bestaand gebouw te transformeren, wat blijft dan bestaan, wat wordt toegevoegd? En hoe? Daarover wordt een ware richtingenstrijd gestreden. Wie een bepaald erfgoedgeloof aanhangt, kan met kracht van duizend argumenten aantonen dat het zó zit en zó moet. En natuurlijk dat elke andere benaderingswijze er naast zit.

Je hebt er die het oude beschouwen als richtinggevend voor de vormgeving van het nieuwe, laten we ze traditionalisten noemen. Over hoe dat moet, zijn er dan weer verschillende opvattingen, die je ruwweg kunt verdelen in essentialistisch en niet-essentialistisch traditionalisme. Essentialistisch traditionalisme reduceert het oude tot datgene wat volgens de deskundige van dienst de Ware Kern is, het Echt Waardevolle. Die reductie legt hij dan weer op aan zowel het bestaande als aan de nieuwe toevoegingen. Daartoe ontdoet hij het bestaande radicaal van alles wat niet tot de door hem 'ontdekte' (maar eigenlijk natuurlijk door hemzelf geconcipeerde) historische essentie behoort, en zorgt hij dat het nieuwe niets anders dan dat kan bevatten. Architectuur wordt op die manier een monumentale tautologie. De richtinggevende historische essentie kan overigens in van alles gezocht worden: in de 'meest belangrijke' fysieke structuren van het gebouw zelf, in kleurenschema's, in vorm- en ontwikkelingsprincipes, in metaforiek, misschien zelfs in veranderingstradities. Essentialistisch traditionalisme gaat vaak gepaard met een historiserende of nostalgische vormtaal. Maar het is ook heel goed mogelijk dat een essentialistische traditionalist de door hem veronderstelde historische essentie zozeer tot abstractie reduceert dat die in zijn vormgeving en materialisatie zeer 'modern' aandoet. Maar hoe concreet of abstract ook geconstrueerd, de essentie draagt bij transformatie hoe dan ook een

prescriptief karakter en moet dus steeds opnieuw worden gereproduceerd.

Niet-essentialistisch traditionalisme ziet het oude als subtiel, complex, gelaagd en veelduidig, en zeker niet als iets waaraan als essenties vermomde eigen interpretaties mogen worden opgedrongen. Dat leidt er toe dat zo weinig mogelijk wordt ingegrepen en dat toevoegingen zo neutraal en bescheiden mogelijk zijn. Van historiserende of nostalgische vormgeving kan dan geen sprake zijn, want dan zou in de vormgeving van het nieuwe een bepaalde interpretatie of een bepaald aspect van het verleden eenzijdig worden uitgelicht.

Je hebt er ook voor wie toevoegingen het totaal nieuwe en andere belichamen en die, door dat nieuwe hard en compromisloos met het bestaande te contrasteren, de beleving van zowel het oude als het nieuwe radicaliseren. Ook deze benadering kent een essentialistische en een niet-essentialistische variant.

DAAD'S EIGEN RICHTING

Zijn daarmee de grenzen van het speelveld bepaald? Als je probeert het in dit cahier gepresenteerde werk van DAAD bij één van deze richtingen onder te brengen (of in enig ander schema dat over de verhouding tussen het oude en het nieuwe gaat), dan merk je al gauw dat er iets wringt. Geen wonder dat DAAD in eerdere publicaties geprobeerd heeft zijn eigen visie op de relatie tussen oud en nieuw te verduidelijken door een eigen positie aan te duiden. Een positie 'waarbij het nieuwe wordt verbonden met de geschiedenis, in plaats van ermee geconfronteerd. De tegenstellingen en spanningen tussen oud en nieuw worden niet opgelost of tot een synthese gebracht, maar tot uitgangspunt van het ontwerp gemaakt. Het ontwerp beoogt, door wederzijdse doordringing van oud en nieuw, een nieuwe hoedanigheid te bewerkstelligen die beide overstijgt. Deze ontwerphouding impliceert een grote gevoeligheid voor het bestaande en biedt ruimte aan de complexe relaties tussen oud en nieuw. Een gebouw wordt hierbij opgevat als een vertelling, gelaagd in betekenis en tijd. Iedere interventie voegt hieraan iets nieuws toe, waardoor het geheel wordt gemodificeerd. Dit zal in de toekomst opnieuw aanleiding geven tot wijzigen. Sterker dan bij een synthetische of polaire aanpak sluit een dialectische ontwerpopvatting aan bij het idee dat monumenten alleen kunnen blijven voortbestaan als er zinnige programma's voor kunnen worden gevonden. De projecten van DAAD bewegen zich voornamelijk binnen de dialectische ontwerpattitude. Onder andere aan de voorstellen voor de verbouw van het Goudkantoor, het Noorderbad, de Van Mesdagkliniek en de voormalige rechtbank te Groningen, heeft steeds de vraag ten grondslag gelegen hoe een evenwicht tussen oud en nieuw te vinden. Soms zijn de ingrepen meer gericht op herstel of verbetering, soms op verder werken in de lijn van de oorspronkelijke toestand en in sommige gevallen wordt bewust het contrast gezocht. Dit gebeurt echter altijd in dialoog met de geschiedenis van het

gebouw, zonder de sporen die de tijd heeft nagelaten weg te poetsen.' (zie ook pag 11)

In deze tekst gebeurt iets eigenaardigs. Aan alle zoëven geschetste, onderling tegenstrijdige richtingen ligt impliciet een gemeenschappelijke vooronderstelling ten grondslag. Die is dat Oud en Nieuw, Erfgoed en Toevoeging, de Geschiedenis en de Toekomst realia zijn, op zichzelf staande zaken, dat die als zodanig respect verdienen, en dat er dus een verhouding tussen moet worden gezocht die beide zo veel mogelijk recht doet. 'Oud' en 'Nieuw' worden voorgesteld als zelfstandig belanghebbende actoren, als een soort abstracte Thomasvaer en Pieternel van de transformatie-architectuur. Die haast personifiërende (en in ieder geval reïficerende en soms zelfs deïficerende) vooronderstelling is in het debat kennelijk zo impliciet en zo verankerd, dat hij niet als vooronderstelling herkend wordt en dus zelf geen onderwerp kan zijn van kritische reflectie. Het eigenaardige is nu dat DAAD in zijn architectonische productie de verduisterde kelders waarin dit denken rondwaart al lang ontstegen is (zoals dit katern uitbundig laat zien), maar in de geschreven reflectie de buitendeur nog niet heeft gevonden. Met de net geciteerde tekst probeert DAAD zichzelf te begrijpen en te positioneren in de termen en dus binnen de begrenzingen van een dominant, in wezen platonisch discours waarin mensen en andere dingen vooral worden opgevat als onvolmaakte en voorlopige materialisaties of instrumenten van het enige dat er echt toe doet: ideeën, concepten (Het Oude, De Geschiedenis, Het Nieuwe, De Mens). Dat wringt met DAAD's werkelijke mentale positie, waarin de echte mensenwereld in al zijn rafeligheid centraal staat, en abstracties, ideeën en concepten niet meer zijn dan hulpmiddelen om onderzoekend en ontwerpend te kunnen omgaan met verschijnselen die altijd complexer en veelduidiger zijn dan je ooit zult kunnen bevatten. Juist omdat DAAD met het dominante discours eigenlijk niet uit de voeten kan moet het, om toch daarbinnen te blijven, haast wel zijn toevlucht nemen tot verpletterende Hegeliania als 'de wederzijdse doordringing van oud en nieuw, die een nieuwe hoedanigheid bewerkstelligt die beide overstijgt' (het kan ook, en even diepzinnig, met 'de wederzijdse doordringing van gebouw en landschap', '... van natuur en landschap', '... van cultuur en natuur', '... van geest en materie' etc.). Volgens mij heeft DAAD dit ondanks zijn enorme zwaarte niet bijster inhoudsvolle vocabulaire helemaal niet nodig, sterker nog: DAAD doet er de betekenis van zijn eigen werk mee tekort. De kracht van DAAD ligt juist in een uiterst inhoudsrijke, diepzinnige lichtheid die de zwarigheden der Dialectische Verhoudingen met elegant gemak omzeilt, om niet te zeggen 'overstijgt', door oud én nieuw (en het totale repertoire van alle deelnemers aan de richtingenstrijd) met gepaste oneerbiedigheid te benaderen vanuit het perspectief van de levende cultuur en ze daarmee hun zelfrechtvaardiging te ontnemen, zodat ze onbekommerd kunnen worden samengeweven tot delicate, complexe structuren die de

gebruikers steeds opnieuw kunnen inspireren en die, als daar behoefte aan ontstaat, altijd weer ruimte en aanknopingspunten bieden voor nieuwe architectonische avonturen. Zodat je bijvoorbeeld zou kunnen verzuchten: 'Was ik maar een theoloog aan de Boteringestraat'.

Waar het dominante discours in al zijn varianten een streven naar bevestiging, vervulling en reproductie van het reeds gedachte vertegenwoordigt, daar streeft DAAD naar uitlokking en ontketening van nieuwe, vaak nog (ook door DAAD zelf) ongedachte manifestaties van de menselijke verbeelding, naar het open maken en open houden van mogelijke toekomst. Volgens mij heeft DAAD helemaal geen respect voor De Geschiedenis en ook niet voor Het Heden, laat staan De Toekomst, noch ook voor De Cultuur. Dat is maar goed ook, want respect voor abstracties en voor degenen die zich als hun exclusieve belangenvertegenwoordigers opwerpen – dat soort respect laat over het algemeen weinig ruimte voor respect voor echte mensen en hun levende cultuur, nu en in de toekomst. Een cultuur die overigens niet goed kan leven zonder steeds opnieuw te kunnen putten uit bronnen die tot diep in het verleden reiken. Respect voor levende cultuur, niet alleen van de architectuur zelf maar ook en vooral van de mensen die, nu en in de toekomst, in en met de getransformeerde gebouwen moeten leven en werken. Het gaat vooral om hún verbeelding, hún verhalen, hun diepte. Volgens mij is juist dat respect het impliciete perspectief, het verbindende principe van waaruit DAAD werkt en zijn collages van oude en nieuwe dingen samenstelt. Dat vraagt om een fysieke omgeving die weliswaar helder gestructureerd en functioneel goed georganiseerd is (je moet je wel kunnen oriënteren en alles kunnen doen dat bij het primaire programma hoort), maar die tegelijk complex is, veelduidig, in tijd en ruimte gelaagd, in zekere zin ook rimpelig en rafelig, vol ruimte en aanleidingen voor steeds nieuwe en steeds veranderende verhalen over nu en vroeger. Het belang van de geschiedenis ligt niet in het verleden, maar in de 'kennis, kunst en levensvreugd' (aldus Jacques P. Thijssen) van mensen in heden en de toekomst.

Het is dát perspectief dat het mogelijk maakt om met vrolijke vrijmoedigheid, maar tegelijkertijd uiterst zorgvuldig, de materiële en immateriële resten van het verleden (waaronder ook de ontwerpintenties van de voorgangers, zie het Harense gemeentehuis) in te zetten als bouwstenen voor de rijke, complexe, veelduidige verzameling van aanleidingen voor betekenisverlening die levende cultuur nodig heeft. Vanuit dát perspectief kunnen de dwingende recepten en wapenarsenalen van de verschillende elkaar bestrijdende erfgoedrichtingen van hun ideologische lading en vastgelegde samenhang worden bevrijd, en uiteenvallen in afzonderlijk hanteerbare instrumenten die naar bevind van zaken kunnen worden ingezet. Eenmaal de dogmatiek voorbij, kunnen (zwa)armoedige imperatievenclusters worden gebruikt voor de ontwikkeling van rijke repertoires. Dit opgewekte eclecticisme komt heel duidelijke

lijk naar voren als we één zin uit de zoëven geciteerde tekst voor zichzelf laten spreken: 'Soms zijn de ingrepen meer gericht op herstel of verbetering, soms op verder werken in de lijn van de oorspronkelijke toestand en in sommige gevallen wordt bewust het contrast gezocht'. Maar ondanks het eclectische gebruik van wat zich in het heden zoal aandient aan oud en nieuw fysiek en mentaal materiaal, ontardt DAAD's transformatiearchitectuur niet in een postmodernistische potpourri van leuke maar loze vormen en gedachten. Dat komt door drie verbindende krachten: de eigen culturele overtuiging, het serieus nemen van het prozaïsche gebruiksprogramma als de (ook financiële) motor waarmee de meer poëtische dimensies kunnen meeliften, en het uit alle ontwerpen blijkende inzicht dat levende cultuur weliswaar zowel ruimte als een complexe en gelaagde verzameling van aanleidingen nodig heeft, maar niet kan bloeien als er niet ook een heldere, eenduidige laag aanwezig is die het de gebruiker mogelijk maakt zich te oriënteren en die hem daardoor in staat stelt met die gelaagdheid en complexiteit om te gaan zonder erin verloren te gaan.

CAPITA SELECTA

We zijn, hoop ik, met het bovenstaande redelijk dicht in de buurt gekomen van de kern van DAAD's ontwerpattitude met betrekking tot de transformatie van bestaande gebouwen. Laten we nu kort enkele capita selecta benoemen, die (evenals nog veel meer hier niet genoemde thema's) uitvoeriger beschouwingen verdienen dan in het bestek van deze eerste poging tot duiding mogelijk is.

ERFGOED

Het gebruik van het woord 'erfgoed' als algemene aanduiding van cultuurhistorisch interessante relict is een mooi voorbeeld van de manier waarop met een enkel woord de waarneming van verschijnselen kan worden gemanipuleerd (in dit geval gesacraliseerd), dus van newspeak à la Orwell's '1984'. Bij 'erfgoed' gaat het, enkele artistieke hoogtepunten daargelaten, immers niet om zaken die vorige generaties gekoesterd hebben en liefdevol aan ons hebben nagelaten, maar om afgedankte zaken die onze voorgangers maar hebben laten liggen omdat ze, hoewel nutteloos, niet in de weg lagen of omdat het teveel geld of werk zou hebben gekost om ze op te ruimen. Veel van wat wij nu zorgvuldig behouden (terecht, vanwege de wenselijkheid van gelaagdheid en complexiteit, van aanleidingen voor verbeelding en culturele diepte) is, als je net zo kijkt als de 'erflaters' zelf, niet meer dan de mestvaalt van de geschiedenis. Wij zijn het, die het leven van onszelf en zij die na ons komen verrijken door er zin en betekenis aan te geven. Dat inzicht legitimeert een zekere vrijmoedigheid, die in het werk van DAAD duidelijk zichtbaar is.

VERHALEN

In de eerder geciteerde tekst staat de zin: 'Een gebouw wordt opgevat als een vertelling, gelaagd in betekenis en tijd'. Ook dat lijkt me een misverstand waarmee DAAD zijn eigen licht onder de korenmaat stelt. Elk van de gebouwen in dit katern draagt weliswaar meerdere vertellingen, maar de kracht van die gebouwen is nu juist dat ze zelf geen vertellingen zijn. Waren ze dat wel, dan was de lol er gauw van af: na een paar keer heb je het verhaal echt wel uit, hoe gelaagd het in betekenis en tijd ook moge zijn. De treurige voorbeelden liggen voor het opscheppen, en ze worden erger naarmate de verhalende pretentie hoger gestemd is. Woordentaal (mondeling, geschreven) is en blijft nu eenmaal een rijker en adequater middel om complexe verhalen te vertellen dan taallose materie (anders hadden we onze woordentaal in proza en poëzie niet eens nodig). Nee, de kracht van de gebouwen in dit katern is dat ze in staat zijn echte mensenverhalen op gang te brengen, het is hun onuitputtelijkheid als bron, aanleiding en aanhechtingspunt voor over elkaar heen buitende en elkaar bevruchtende verhalen in woordentaal, maar ook voor dromen, beelden, associaties, herinneringen en gehechtheden, zowel in woordentaal als woordeloos. Dat spoort ook precies met de spaarzaamheid en terughoudendheid waarmee DAAD zich van metaforen bedient en, omgekeerd, met DAAD's neiging om allerlei bestaande dingen onbewerkt te laten bestaan, zonder ze met architectonische middelen van een nadrukkelijke duiding te voorzien of ze te esthetiseren. Een fraai voorbeeld is natuurlijk de ongeselecteerde handhaving van de even banale en onwelvoeglijke als schrijnende graffiti in de voormalige cellen in de Boteringstraat.

DE VERHOUDING TUSSEN GEBOUW EN PROGRAMMA

Uiteraard is architectuur voor iedere architect (bijna) altijd gericht op de accommodatie van concrete gebruiksprogramma's. Maar iedere architect die niet alleen constructeur is, probeert het strikt programmatische te overstijgen en met (andere) culturele dimensies te verbinden. DAAD doet dat op een specifieke manier, heel anders dan veel andere architecten. Dat zit hem in de eerste plaats in de volgorde. DAAD zoekt liever een goed programma bij een bestaand gebouw dan een gebouw bij een programma. Daarbij gaat het niet speciaal om een programma dat met minimale bouwkundige aanpassingen in een bestaand gebouw kan worden geaccommodeerd, maar als het even kan juist om een programma dat een betekenisvolle, verrijkende bouwkundige transformatie kan bewerkstelligen, een nieuwe laag die ook de oude lagen meetront naar de levende cultuur van nu en straks.

NIEUWE TRANSFORMATIES

DAAD's toewijding aan de levende cultuur impliceert een open, pragmatische houding tegenover toekomstige transformaties. Van een nuffige auteursrechtelijke bewaaring tegenover het

eigen werk is dan ook geen sprake. Wel mag van volgende transformaties gevergd worden dat ze met even grote zorgvuldigheid tot stand worden gebracht. Daarvoor zijn ook goede uitgangspunten geschapen, want bij menig project is naast een fysieke transformatie ook een transformatiestrategie ontworpen. Inspiratiebron daarvoor lijkt de manier te zijn waarop bijna alle oude gebouwen (zelfs de meeste canonieke) in de loop der eeuwen talloze transformaties hebben ondergaan.

HET 'TUSSEN'

In en aan DAAD's werk komen nogal wat ruimten, structuren en elementen voor die niet kunnen worden verklaard vanuit het functionele programma en ook niet vanuit de behoefte aan overruimte voor nog onbekende programma's. Dat is logisch bij een aanpak waarbij een bestaand gebouw uitgangspunt is, en het programma pas daarna komt. Maar ook in en aan DAAD's nieuwe gebouwen treffen we zulke tussenliggende onbestemdheden aan. Er is dus meer aan de hand. Deze architectuurbestanddelen laten zich niet volledig begrijpen als op zichzelf staande fenomenen, ze werken daarnaast ook altijd als extensies van aanpalende ruimten, en daarvan dan altijd meer dan één tegelijk. Precies deze onbestemd verknoopte ruimtelijkheden geven de gebruikers van het gebouw de ruimte om zich nooit geheel te hoeven overgeven aan de tucht van de functionaliteit en de reproductie van het reeds gedachte en reeds uitgewisselde, dagen ze zelfs uit om zelf opnieuw te zien, om het nog ongedachte te denken en om het nog onverteld uit te wisselen.

ARCHITECTUUR EN SAMENLEVING

Voor veel architecten en architectuurliefhebbers is het duidelijk: als we het hebben over de verhouding tussen architectuur en cultuur, dan gaat het over architectuur als scheppende cultuurdaad. De architect neemt door zijn werk deel aan de cultuur van de samenleving en zet, meesurfend op de golven van het programma, een kunstwerk neer dat moet worden beschouwd op zijn esthetische merites en zijn relatie tot de architectonische traditie, die als het goed is tegelijk wordt voortgezet en doorbroken (en ook in dat opzicht voortgezet). Het gebouw is, als artistiek statement, zijn eigen toevoeging aan de levende cultuur. In menige architectuurbeschouwing is de kunsthistorische invalshoek dan ook dominant. Ook DAAD's werk kan worden beschouwd als scheppende cultuurdaad, als een eigen inbreng in de wervelende uitwisseling van geestesproducten die levende cultuur heet. Maar zoals we hebben gezien is DAAD's werk, anders dan bij veel andere architectuur, ook en vooral een cultuuruimte (en cultuuraanleidingen) scheppende daad. Op zijn beurt wordt daardoor aan het artistieke aspect, het aspect van de scheppende cultuurdaad, een specifieke dimensie toegevoegd: het werk schept niet alleen cultuuruimte en cultuuraanleidingen, maar is tegelijkertijd ook een symbolische representatie van de daaraan ten grondslag liggende liefde voor en toewijding aan de levende cultuur

‘Herstructurering is geen eenmalige oefening, maar een voortdurende zoektocht naar eigentijdse verhoudingen tussen sociale en ruimtelijke eenheden van de stad’.

Als opmaat voor de herstructureringsoperaties die in de Friese hoofdstad en alle andere Nederlandse steden op stapel stonden, organiseerde BNA-Noord in 1999 de Ee-oever ideeënwedstrijd in de Vrijheidswijk en Bilgaard in Leeuwarden. In de stedenbouwkundige categorie, waarin geen eerste prijs werd toegekend, behaalde het plan 'Van Stoel tot Stad' van DAAD, Scheffer van der Wal en Riphagen een tweede prijs ex aequo. Uit de overtuiging dat rigoureuze sloop en een nieuw

plan binnen afzienbare tijd leiden tot dezelfde problemen als nu aan de orde wordt niet een eenmalige, maar een permanente herstructurering voorgesteld. Sloop van een aantal gebouwen langs de Dokkumer Ee gaat vooraf aan het ontstaan van een grootschalig en waterrijk groengebied als verbinding tussen stad en landschap. Toegevoegde hoogbouw in het groen en verdichting langs de ringweg maken daarnaast van de wijk niet langer een barrière, maar een schakel tussen stad

en land. Binnen de bestaande stempelstructuur worden grote delen van de buitenruimte geprivatiseerd. Initiatieven van de bewoners krijgen er alle kans. Met uitzondering van (een deel van) de infrastructuur wordt de bestaande verharding vervangen door halfverharding, groen en water. Door vrijheden te creëren wordt de grondslag gelegd voor een levensvatbare wijk, als alternatief voor de doorsnee Vinex-uitbreidingen.

van echte, eigenzinnige mensen. Een verhaal over het mogelijk maken van verhalen.

Daarmee biedt DAAD een maatschappelijk hoogstnoodzakelijk tegenwicht tegen een derde architectuurtype, de architectuur als cultuurscheppende daad. Dat soort architectuur probeert structuur en inhoud te geven aan het leven, werken en zelfs denken en voelen van de mensen die in en met het gebouw moeten verkeren. De reeds lange geschiedenis van zulke in absolutistische of zelfs totalitaire tradities wortelende architectuur is helaas nog lang niet voorbij. Alleen worden zelden nog de ambities van overheden om de culturele inhoud van het leven der onderdanen te bepalen bediend, en steeds meer de (door menige overheid ijverig ondersteunde) ambities van sommige marktpartijen en maatschappelijke organisaties om een cultuur te scheppen waarin (voorheen) de burgers verkleuterd zijn tot beate consumenten of volgelingen van ideële bewegingen die gespecialiseerd zijn in het toedienen van kant-en-klare opinies. Historische relictten worden dan gericht ingezet, hetzij om de gewenste cultuur van een eerbiedwaardig verleden en de nodige exclusiviteit jegens het van buiten komende te voorzien, hetzij om te laten zien hoe verschrikkelijk het was toen de juiste cultuur nog niet geschapen was. Alles wat niet helpt om die boodschappen te ondersteunen mag wel weg, alles wat die boodschappen tegensprekt of relativeert moet weg.

De cultuurscheppende architect kan met een enkel gebouw al heel wat bereiken, maar alleen wat de regie van het leven van de gebruikers betreft. Het zal met zekerheid een gebouw zijn waar het 'tussen' waarin DAAD excelleert niet aanwezig is en ook niet kan ontstaan. Maar de cultuurscheppende architect voelt zich pas werkelijk in zijn element als hij hele ensembles, pleinen of stads gedeeltes onder handen kan nemen. Dan zullen de massa's zich voegen naar de regie die van dwingende ruimtelijke structuren uitgaat. We hoeven dan niet alleen te denken aan transformaties (wat zeg ik: herscheppingen!) als Albert Speer's Umgestaltung des Münchener Königplatzes zum Parteiforum der NSDAP of Benito Mussolini's totale vernietiging van alles wat in een bepaalde historisch uiterst gelaagde en complexe wijk niet antiek- of juist gloednieuw-Romeins was om er tot eigen eer en glorie een monument van Ware Romeinsheid van te maken, imperialer dan het in de Keizertijd ooit geweest kan zijn. Het is ook veel dichterbij. Ook nu is vorm en inhoud geven aan cultuur, aan kant-en-klare aangereikte identiteiten en leefstijlen volop in de mode (toegegeven: die identiteiten en leefstijlen zijn een stuk minder kwadaardig). Ook nu worden relictten die helpen bij het opbouwen van het gewenste geschiedenisbeeld uitvergroot en opgepoetst. Ook nu worden relictten die dat beeld verstoren weggepoetst. Ook nu wordt voortdurend geknabbeld aan de nog resterende ruimte en aanleidingen voor de levende, eigenwijze, pluralistische, rafelige mensencultuur die zelf steeds opnieuw, staande op de schouders van al die voorgangers, vorm en inhoud geeft aan het heden. Maar ooit treedt het verval in, het

verval van de macht die door de totalitaire architectuur gesymboliseerd werd, het verval van die architectuur zelf, of allebei. En dan blijkt menselijke vrijheidsdrang en verbeeldingskracht steeds opnieuw heel goed in staat te zijn om de oorspronkelijke bedoelingen van de totalitaire schepper opgewekt te schoffen door zijn constructies te gebruiken voor alles waarvan hij gegruwd moet hebben. Dé icoon hiervan is natuurlijk de spontane en kleurige occupatie van delen van Prora (Rügen) door krakers, kunstenaars, alternatieve logiesverstrekkers, restaurants, platen(!)zaken en wat niet al. Een groter contrast met Clemens Klotz' ontwerpersdroom van een gedisciplineerde onderdanenmassa die, vanuit deze uiterlijk en innerlijk geheel gelijkgeschakelde Kracht durch Freude – vakantiekolonie zoveel zon en zee zou opdoen dat ze terug in de bewapeningsindustrie des te productiever zou zijn is nauwelijks denkbaar. Misschien beleven we nog eens dat ook sommige van de huidige verkleuteringsparadijzen in verval geraken als gevolg van een breed om zich heen grijpende culturele emancipatie van consumenten tot burgers. Wat zou het interessant zijn om de ontwerpbenadering van DAAD los te laten op een gebouw of ensemble dat ooit onderdeel was van de strategie van overheid of markt om het leven en de geest van de mensen die er moesten verkeren te richten en te disciplineren (cultuurschepping!), maar dat met dat streven gelukkig hopeloos de mist ingegaan is.

HET GEBOUW ALS LANDSCHAP

'Wij stellen voor geen onderscheid te maken tussen het ontwerp van gebouwen en het ontwerp van het landschap', zegt DAAD ergens. Dat lijkt een gevaarlijke uitspraak. Op tal van plekken heeft het landschap het zwaar te verduren van die schaalverlorenheid, van ontwerpers die geen onderscheid maken tussen het ontwerp van gebouwen en het ontwerp van het landschap. Maar dan gaat het altijd om ontwerpers die een gebouw opvatten als een eenduidige schepping, en het landschap als zo'n gebouw. Als dat gebeurt op de schaal van een heel landschap, dan is er voor bewoner, gebruiker en bezoeker geen ontkomen meer aan. Het is niet te doen om te moeten leven in de zover het oog reikt gematerialiseerde droom en verhalen van een ander. De dwingende interpretatieve en conceptuele kracht van sommige architecten van relatief kleine objecten kan veel bijdragen aan de culturele rijkdom en verscheidenheid van de omgeving, er staan immers altijd wel andere expliciet vormgegeven bedoelingen naast, en ook een heleboel boodschaploosheid, zodat je toch in één blik of rondgang je eigen verhaal kunt maken. Diezelfde kracht kan in handen van een op een hoger schaalniveau werkende ontwerper gemakkelijk ontaarden in verwurging van levende cultuur. Een schilder die een mensenlandschap als zijn doek ziet is een tiran. Laten we vooral onderscheid blijven maken tussen het ontwerp van gebouwen en het ontwerp van het landschap. Toch is er in het geval van DAAD niets mis met het zoëven geciteerde pleidooi voor het opheffen van

het onderscheid tussen gebouw en landschap, integendeel. Want DAAD keert het om. Het landschap wordt niet opgevat als een soort opgeschaald gebouw, maar het gebouw (en de plek waar het staat) wordt benaderd als een klein landschap, als een gelaagde en complexe bestaande ruimtelijke werkelijkheid waaraan nieuwe functies en aanleidingen voor betekenisgeving kunnen worden toegevoegd zonder de bestaande aanleidingen weg te vagen, zodat de gelaagdheid en complexiteit nog toeneemt. Tegelijkertijd wordt er altijd ook die eerder genoemde heldere, eenduidige oriëntatielaag in aangebracht. Geen wonder dat DAAD zich ook met zoveel gemak op hogere schaalniveaus beweegt. Bij de transformatie van bestaande gebouwen met veel veelvormige en veelvuldige resten en connotaties, is de benadering van het gebouw als landschap misschien wel de enige die cultureel bevredigende resultaten kan opleveren. Het zou interessant zijn om de uiterste consequentie van deze benadering te doordenken: wat gebeurt er als ook totaal nieuwe architectuur (bijvoorbeeld een groot gebouw op een plek waar eerder wel van alles was, maar nog nooit een gebouw) wordt aangepakt als de gedeeltelijke transformatie van het reeds bestaande landschap – als het inweven van een nieuwe laag van steen, beton, staal en glas die de oude gelaagdheid, veelvoudigheid en complexiteit niet teniet doet, maar juist versterkt en verrijkt? Ook daarmee zou je een heel DAAD-Cahier kunnen vullen.

Achterzijde voormalig ACM-gebouw te Beilen.

Werkplekken kantoor DAAD Architecten op verdieping in voormalig ACM-gebouw.

OMGANG MET HET VERLEDEN

Voormalig ACM-gebouw, Beilen

■ In de wijze waarop door de ontwerpende disciplines met de fysieke erfenis van het verleden wordt omgegaan zit, tussen de uiterste polen van restauratie en sloop-en-nieuwbouw, een scala aan mogelijkheden. De positie die een ontwerper hierin kiest, hangt af van verschillende factoren. De keuze wordt onder andere bepaald door de aard en de ontstaansgeschiedenis van het betreffende gebouw, de cultuurhistorische waarde ervan, het nieuwe programma, de technische kwaliteit en in samenhang daarmee de zwaarte van de benodigde ingreep. Daarnaast wordt de ontwerp-houding in belangrijke mate beïnvloed door de positie van de ontwerper zelf in de geschiedenis. Immers, geschiedenis is geenszins een zichzelf vertellend verhaal, maar een proces van permanente constructie en reconstructie en van het telkens opnieuw lezen en interpreteren van de overblijfselen, concepten en gebeurtenissen uit het verleden. Uitspraken over en interpretaties van de geschiedenis, ook door ontwerpers, zeggen in die zin net zoveel over de eigen tijd als over het verleden. Grofweg zijn drie ontwerp-houdingen te karakteriseren.

SYNTHESE EN CONSERVERING

Deze positie kenmerkt zich door een voorliefde voor de verleden tijd. Vanuit het idee dat nieuwbouw niet de kwaliteit en betekenis van het cultureel erfgoed kan evenaren of overtreffen is behoud, restauratie en soms zelfs terugbouwen gewenst. Een eventuele bouwkundige ingreep laat een continuïteit in vorm, proportie, materialisering en vormgeving ten opzichte van het bestaande zien, waarbij onvermijdelijke eigentijdse oplossingen worden ontkend en liefst gecamoufleerd. Een hiërarchische manier van omgaan met de moderne tijd waarbij mogelijke spanningen tussen oud en nieuw als ongewenst worden beschouwd. Deze houding heeft vaak geleid tot een monumentenzorg waarin een zo groot mogelijke kunsthistorische stijlzuiverheid werd nagestreefd, die soms verder ging dan de oorspronkelijke toestand. Bij restauratie dringt zich natuurlijk altijd de vraag op welke geschiedenis behouden dient te worden. Tegenwoordig is het in het restauratie-wezen gebruikelijk de verschillende levensfasen van een monument afleesbaar te houden.

POLARITEIT EN CONTRAST

In de polaire benadering wordt aan de eigen tijd een dominante positie toegekend. Hierbij wordt door contrast tussen oud en nieuw de betekenis van beide geïntensiveerd en gevisualiseerd. Mogelijke tegenspraken worden geëlimineerd door ze als zwart-wit tegenover elkaar te stellen. Waardevolle (delen van) gebouwen worden op haast archeologische wijze behandeld, zo mogelijk teruggerestaureerd en tentoongesteld. Daar waar nieuwe ingrepen in of aan het gebouw plaatsvinden, worden deze op eigentijdse wijze vormgegeven zodat op welhaast didactische wijze duidelijk wordt gemaakt waar oud ophoudt en nieuw begint.

DIALECTIEK EN TRANSFORMATIE

In het huidige restauratie-en-nieuwbouw-debat wisselen de twee bovengenoemde posities elkaar doorgaans in de tijd beurtelings af in populariteit. Beide verschillen in opvatting over de waarde en betekenis van oud en nieuw, maar vinden elkaar in een gezamenlijk 'modern' wantrouwen jegens het idee van de geschiedenis als proces van continue transformatie. Een veronderstelde continuïteit die juist ten grondslag ligt aan een mogelijke derde positie, waarbij het nieuwe wordt verbonden met de geschiedenis, in plaats van ermee geconfronteerd. De tegenstellingen en spanningen tussen oud en nieuw worden niet opgelost of tot een synthese gebracht, maar tot uitgangspunt van het ontwerp gemaakt. Het ontwerp beoogt, door wederzijdse doordringing van oud en nieuw, een nieuwe hoedanigheid te bewerkstelligen die beide overstijgt. Deze ontwerp-houding impliceert een grote gevoeligheid voor het bestaande en biedt ruimte aan de complexe relaties tussen oud en nieuw. Een gebouw wordt hierbij opgevat als vertelling, gelaagd in betekenis en tijd. Iedere interventie voegt hieraan iets nieuws toe, waardoor het geheel wordt gemodificeerd. Dit zal in de toekomst opnieuw aanleiding geven tot wijzigen. Sterker dan bij een synthetische of polaire aanpak sluit een dialectische ontwerp-opvatting aan bij het idee dat monumenten alleen kunnen blijven voortbestaan als er zinnige nieuwe programma's voor kunnen worden gevonden.

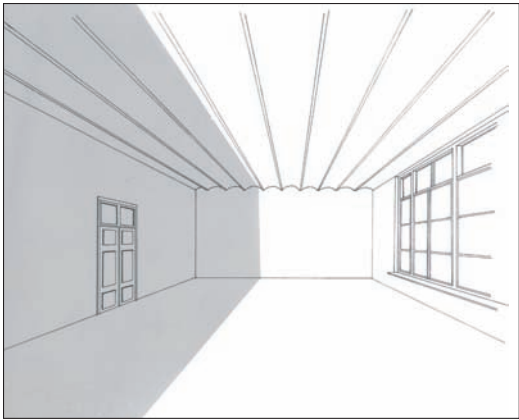
ONTWERPVISIE DAAD

De projecten van DAAD bewegen zich voornamelijk binnen de dialectische ontwerpattitude. Onder andere aan de voorstellen voor de verbouw van het Goudkantoor, het Noorderbad, de Van Mesdagkliniek en de voormalige rechtbank te Groningen, of het voormalige werkgesticht Norgerhaven te Veenhuizen, maar ook in het eigen onderkomen in het voormalige ACM-gebouw te Beilen heeft steeds de vraag ten grondslag gelegen hoe een evenwicht tussen oud en nieuw te vinden. Soms zijn de ingrepen meer gericht op herstel of verbetering, soms op verder werken in de lijn van de oorspronkelijke toestand en in sommige gevallen wordt bewust het contrast gezocht. Dit gebeurt echter altijd in dialoog met de geschiedenis van het gebouw, zonder de sporen die de tijd heeft nagelaten weg te poetsen.

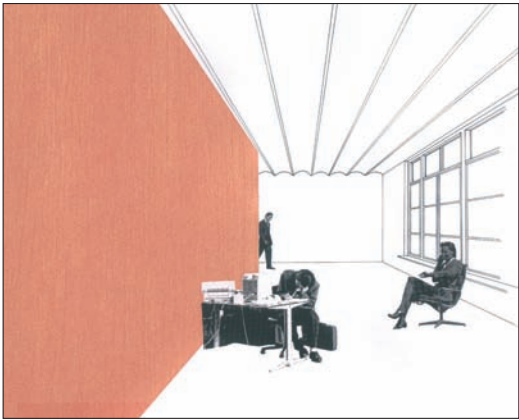
De hierboven opgenomen tekst is een bewerkte versie van 'Transformatie als ontwerp-opgave', Wilma Jansen in 'Vier scenario's voor Veenhuizen. Het landschap als drager van nieuwe ontwikkelingen', DAAD Architecten BV/2002.

ACM-GEBOUW

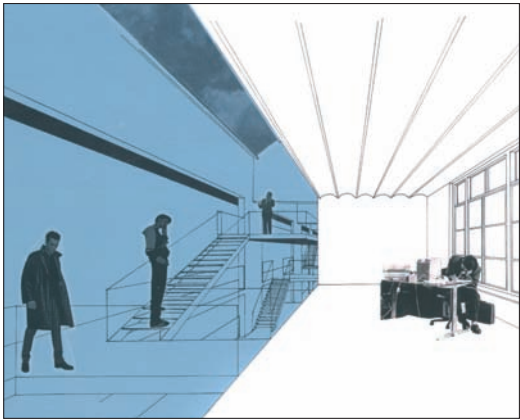
Een ideaal transformatieproject zou er een zijn waarbij het ontwerp pas echt begint nadat alle sloopwerkzaamheden zijn afgerond en het gebouw zich in zijn pure staat toont. Hiervoor ontbreekt doorgaans de tijd. Het plan moet worden getekend en doorgerekend, dan volgt de uitvoering en is er geen ruimte meer voor eventuele planwijzigingen. Een extreem korte ontwerp- en bouw-tijd dwingt echter tot acceptatie en improvisatie en kan leiden tot verrassende resultaten. De verbouw van het ACM-gebouw in Beilen moest plaatsvinden binnen een tijdsbestek van vier maanden. In deze korte periode werd tegelijkertijd gesloopt, ontworpen en gebouwd. Het dwong ons instant ontwerpbeslissingen te nemen, daglicht en uitzicht ter plekke te modelleren en het leerde ons soms onbedoeld interessante uitvoeringsfouten te accepteren en 'stop' tegen de slopers te zeggen wanneer het precies goed was.

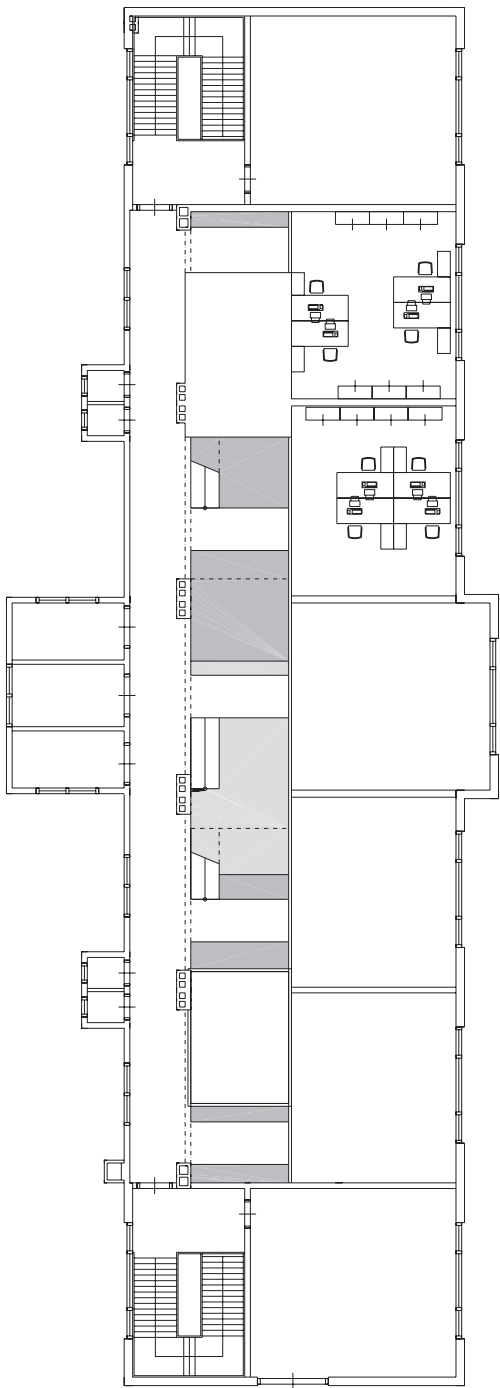
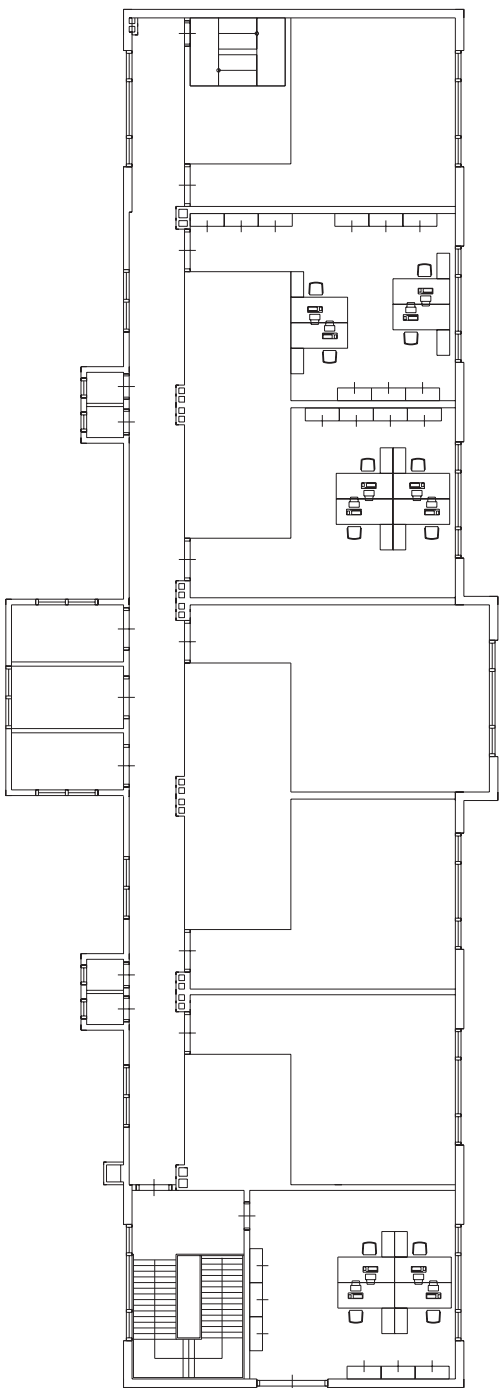
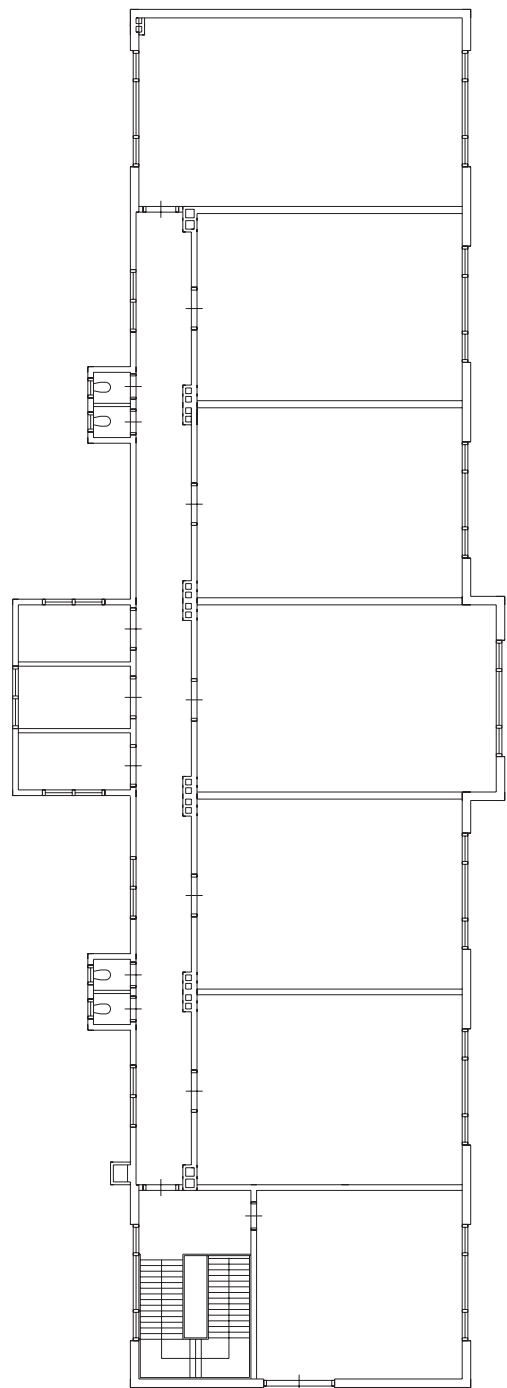
Bestaande toestand

Model 1

Model 2

PROGRAMMA VAN MOGELIJKHEDEN

Voormalig hospitaalcomplex, Veenhuizen

■ In 1994 vond in het kader van het inter-departementale DTO-programma (Duurzame Technologische Ontwikkeling) een onderzoek plaats naar de mogelijke reductie van de milieugebruiksruimte bij het ontwerpen van kantoorgebouwen. In opdracht van de RGD werkten vier architectenbureaus aan ontwerpen voor de huisvesting van een projectministerie in 2040 met als locatie een bestaand vroeg twintigste eeuws complex in Den Haag. Het doel van de oefening was de totale milieugebruiksruimte ten opzichte van de situatie anno 1994 met een factor 20 terug te brengen. Van de vier uitgenodigde architecten (Henk Döll, Jon Kristinsson, Renz Peijnenborgh en Lucien Kroll) besloot een het volledige bestaande gebouw te slopen om er vervolgens een duurzame nieuwbouw voor in de plaats neer te zetten, twee lieten ongeveer de helft van het bestaande gebouw intact en bouwden de andere helft opnieuw en de laatste besloot het aanwezige gebouw te transformeren. De resultaten toonden allerlei interessante dubo-technieken, maar behielden een theoretisch karakter, omdat de beschikbare rekenprogrammtuur nog niet in staat was alle invloedsfactoren op de totale energiegebruiksruimte door te rekenen. Toen dit vijf jaar later (met Greencalc 1.1) wel het geval was en de projecten precies werden doorgerekend bleek het verbouwvoorstel verreweg het meest gunstige, als enige van de vier werd de factor 20 gehaald. Dit resultaat was met name te danken aan de enorme energieverliezen die sloopt van de hoofdconstructie en vervangende nieuwbouw met zich meebrengen. In het artikel 'Oefenen in duurzaam bouwen' (pub: Architectuur en bouwen nr.12/1994) schrijft Tom Maas: 'Kroll leverde de meest fundamentele bijdrage. Hij noemde tijd als de belangrijkste bouwstof voor duurzaam bouwen. Duurzaam bouwen begint niet met slopen, maar met behouden van wat er is. "Daarmee heb ik de factor 20 al bereikt!" De duurzaamheid schuilt vervolgens in stapsgewijze adaptatie'.

Vanuit dit duurzaamheidsperspectief zou elk bouwinitiatief zich allereerst moeten richten op maximaal hergebruik van bestaande gebouwen waaraan marginaal zaken worden toevoegd. In plaats van het inventariseren van benodigde

ingrepen die men moet plegen om het gebouw geschikt te maken voor een vantevoren vastgesteld Programma van Eisen, zullen allereerst de potenties van het bestaande gebouw in kaart moeten worden gebracht. Daarna kan een programma worden gezocht dat daar het best bij past. Dit omgekeerde proces, dat via de kwaliteiten van het bestaande gebouw leidt tot een Programma van Eisen (PvE) noemen we Programma van Mogelijkheden (PvM). Het biedt onzes inziens de beste kansen om gebouwen te transformeren en passende eigentijdse herbestemmingen te geven.

EEN EIGENTIJD KANTOOR

In 1999 deed DAAD in opdracht van de RGD een Programma van Mogelijkheden-onderzoek naar mogelijke nieuwe invullingen van het voormalige Hospitaalcomplex te Veenhuizen. Het complex bestaat uit negen gebouwen met diverse ruimtelijke kwaliteiten, waarin prima een eigentijds kantoorprogramma zou kunnen worden ondergebracht. Individuele werkkamers, overleg ruimten en eventueel overnachtingsmogelijkheden in de woningen, aparte kantoorunits in het Quarantainegebouw en grote en flexibele werkruimten in het hospitaalgebouw ('Vertrouw op God'). Dit gebouw, met twee verdiepingen en een zolder, bestaat uit veertien van negen bij vijf meter grote slaapzalen. De zalen zijn vijf meter hoog en voorzien van grote vensters op het zuiden. Het enorme glasoppervlak leverde een grondoppervlak op dat (volgens het bouwbesluit) zou kunnen worden gebruikt als kantoorruimte die twee keer groter was dan de ruimte zelf. Het uitzicht bij werkplekken verder dan zes meter van de gevel gelegen, zou echter zeer beperkt zijn. Aldus ontstond een zonering van het gebouw in een deel met kantoorwerkplekken aan de gevel (zes meter diep) en een deel met algemene voorzieningen (drie meter diep) tegen de gang.

In twee modellen werd dit principe verder uitgewerkt. Model 1 toont een oplossing met minimale ingrepen in het gebouw. De verdiepingen behouden hun volle hoogtes en de zolder blijft als geheel intact. De toevoegingen zijn gering, de investeringen minimaal en het nuttig vloeroppervlak blijft ongewijzigd. In model 2 zijn in de drie meter-zone

de vloeren van eerste verdieping en zolder gesloopt waarmee van begane grond tot dak een opnieuw in de hoogte in te delen ruimte ontstaat. Nieuwe vloervelden kunnen op verschillende hoogtes worden gehangen, hetgeen leidt tot een zeer flexibel en efficiënt in te delen ruimte. De volledige doorsnede van het gebouw wordt hier gebruikt. Deze optimalisatie van nuttig vloeroppervlak ten opzichte van het volume brengt relatief hogere investeringskosten met zich mee, maar levert een werkgebouw op dat weer decennia mee kan.

Cellen tussengebouw na verbouw.

Zolder na verbouw.

Archiefgebouw na verbouw.

Gang tussengebouw na verbouw.

VIJF PERIODEN, VIJF BENADERINGEN

Voormalige rechtbank, Groningen

■ Langer dan een half millennium zijn de gebouwen aan de Oude Boteringestraat 36-38 aan veranderingen onderhevig. Ontelbare malen is het complex opnieuw geschikt gemaakt om nieuwe functies te kunnen accommoderen. Delen zijn gesloopt of in nieuwe vorm terug opgebouwd. Gevels en daken zijn vervangen, kelders uitgebreid, wanden doorgebroken en nieuwe bouwdelen zijn in, op of onder andere geplaatst. Bij diverse verbouwingen zijn afgekomen bouwmaterialen elders in het pand hergebruikt. Sommige toevoegingen hebben een verschijningsvorm die paste bij bestaande oudere gebouwdelen, andere elementen hebben een duidelijke eigentijdse expressie gekregen. Telkens weer hebben nieuwe gebruikers er sporen en littekens achtergelaten en nieuwe lagen aan de complexe geschiedenis toegevoegd. Het betreft een monument met een buitengewoon rijke geschiedenis dat het haast gewend lijkt te zijn voor de zoveelste keer op de schop te gaan.

Van 1913 tot 1917 werd een verbouwing en restauratie van het gerechtshof, uitgevoerd onder W.H. Kam, de toenmalige Adjunct-Rijksbouwmeester, als volgt verwoord: *'Door het ontbreken van een geheel en van den grondvorm van het oorspronkelijke gebouw zijn vanuit een architectonisch oogpunt alleen de onderdelen uit verschillende tijdperken van belang. Daarmee moest bij de restauratie rekening worden gehouden, omdat van het terugbrengen in de oorspronkelijke toestand geen sprake kon zijn'.*

In de lijn van dit citaat is ook door ons, bij de transformatie tot Faculteit Theologie (RUG), naar het complex gekeken. Het plan gaat niet uit van een zoektocht naar 'de' vermeende oorspronkelijke toestand, maar probeert de onderdelen, ontstaan in verschillende perioden, elk hun eigen verhaal te laten vertellen. In de geest van de wijze waarop het gebouw gegroeid en getransformeerd is zijn eigentijdse interventies voorgesteld. In elk gebouwdeel is gekeken naar sfeer, waardevolle elementen, gebruikte kleuren en materialen. De keuzes voor behoud, toevoeging of verwijdering van onderdelen komen eerder voort uit de bijdrage die zij kunnen leveren aan een gewenste sfeer dan uit veronderstelde historische zuiverheid. Het gewenste sfeerbeeld per gebouwdeel

heeft ook gevolgen voor de keuzes met betrekking tot installatietechniek, bouw fysica, verlichting en inrichting van de ruimte.

In de fraaie, bestaande ruimten van het middeleeuwse deel aan de Boteringestraat zijn voornamelijk kantoorfuncties ondergebracht. Elementen uit verschillende tijden, zoals middeleeuwse balkenvloeren, beschilderde plafonds, kozijnen, ramen en deuren, maar ook de blank houten lambrikingen van rond 1960, bepalen hier de voornamelijk sfeer. Dikke wanden en smalle, hoge vensters houden de ruimten koel en maakten het mogelijk het glas in lood ongewijzigd te handhaven.

Noodzakelijke toevoegingen om de nieuwe functies te kunnen accommoderen zijn tot een minimum beperkt en zijn in vormgeving duidelijk contrasterend uitgevoerd. Er is geen luchtbehandeling in dit bouwdeel en de voorzieningen voor elektra en data zijn 'onzichtbaar' in de vloeren opgenomen. Bureaus zijn in eilandopstelling centraal in de ruimten geplaatst, de werkplekken met speciaal ontworpen staande armaturen plaatselijk verlicht. Het gedeelte van na 1754 wordt in de nieuwe toestand voornamelijk ten behoeve van onderwijsfuncties gebruikt. De kleuren zoals bij een recente schilderbeurt zijn aangebracht zijn gehandhaafd. De grote hal krijgt een functie als kantine. De zolders boven de zittingszaal en de hal deden decenia lang dienst als opslagruimte; ze zijn nu als eigentijdse onderwijsruimte ingericht. De volle hoogte onder de kap wordt gebruikt en met een houten kapbekleding blijft de zolders sfeer intact. De luchtbehandelingskanalen lopen als zichtbare nieuwe elementen door de ruimte.

Het bouwdeel tussen rechtszaal en bibliotheek, een van de gedeelten van het complex van na 1913 van de hand van W.C. Metzelaar, is in de zware, oorspronkelijke kleurstelling teruggebracht. Ook hier krijgen de kamers onderwijs- en kantoorfuncties. In tegenstelling tot de kamers in het Middeleeuwse deel kunnen deze ruimten, gezien de aanwezigheid van (decoratieve) gipsplafonds, grote vlakken enkelglas, stucwerk in slechte staat, veel schilderwerk op deuren en kozijnen relatief gemakkelijk technisch worden opgewaardeerd (dubbelglas, luchtbehandeling, algemene verlichting). In de kelder van dit bouw-

deel waren de cellen van de rechtbank gesitueerd. De door verdachten op de wanden geschreven teksten zijn van een bedenkelijk niveau en historisch misschien niet relevant, maar wel typisch voor deze verblijven en dus blijven zij ook in de nieuwe ICT-ruimten aanwezig.

Het voormalige archiefgebouw krijgt met de nieuwe bibliotheekfunctie een geheel eigen gezicht binnen het complex. In deze ruimte staat een enorm stalen meubel. Drie dunne, stalen vloeren boven elkaar, vrije verdiepingshoogtes van 2,3 meter en elf rijen kasten over de volle hoogte van het gebouw. Laag, donker en uiterst efficiënt ingedeeld; een perfecte opslagmachine. Met een aantal ingrepen is de ruimte geschikt gemaakt om als bibliotheek en studieruimte te functioneren. Op enkele plekken zijn delen van vloeren verwijderd zodat vides ontstaan. De kastconstructie blijft overal aanwezig, afhankelijk van behoefte kunnen kastplanken worden ingelegd. Op de eerste verdieping zijn in de zuidgevel nieuwe daglichtopeningen aangebracht.

Aan deze bouwdelen voegen wij er één toe; een eigentijds volume op het voormalig archiefgebouw over twee verdiepingen. Op de eerste nieuwe verdieping zijn, achter een nieuwe gemetselde gevel, kleine (eenpersoons-)kantoren gelegen. In materiaalgebruik en proporties van de gevelopeningen zoekt deze bouwlaag aansluiting bij het archiefgebouw, terwijl de positionering van deze openingen, de detaillering van de vensters, het glas en het metselwerk duidelijk maken dat het een ingreep anno 2002 betreft. De tweede bouwlaag, het gedeelte boven de goot van het belendende pand is, zoals het gehele daklandschap in de omgeving, uitgevoerd als één grote kap. Op deze verdieping, die is uitgevoerd in zink, glas en houten lamellen, is een grote onderwijsruimte ondergebracht met uitzicht op de tuin. Het amorfe volume verbindt verschillende onderdelen, entree, lift, trappenhuis, bibliotheek en tussengebouw, met elkaar. Ruimtelijk, maar ook in tijd.

De tekst is een bewerkte versie van 'Transformatie OB 36-38', R. Hendriks in 'De rechtbank. Het gebouw en zijn bewoners in de Oude Boteringestraat', Omnia Uitgevers, Groningen 2002

Gevelfragment voormalig werkgesticht Norgerhaven te Veenhuizen.

RITMES

Voormalig werkgesticht Norgerhaven, Veenhuizen

■ Met het werkgesticht Norgerhaven heeft de architect W.C. Metzelaar in 1893 een complex ontworpen waarin in de loop der tijd tal van functies een onderkomen heeft gevonden. In de reeks van functieveranderingen, vanaf het oorspronkelijke ontwerp tot vandaag, is de recente overgang van werkgesticht tot kantoorgebouw zeker de meest ingrijpende. Maar ook het eigentijdse kantoorprogramma heeft er op vanzelfsprekende wijze een plek gevonden. De ingreep is niet onzichtbaar; het complex heeft een grondige transformatie ondergaan. Van binnen zijn alle ruimten verbouwd en ook aan de buitenzijde van het Rijksmonument zijn diverse aanpassingen zichtbaar. Nieuwe openingen en doorbraken in gevels en dak en de nieuwe loopbrug tussen de voormalige directiewoningen en het poortgebouw maken onmiddellijk duidelijk dat hier anno 2004 fors is verbouwd.

De vanzelfsprekendheid van de transformatie ligt eerder in de manier waarop is doorgewerkt op de ontwerpuitgangspunten van de oorspronkelijke architect W.C. Metzelaar.

BESTAAND COMPLEX

Analoog aan vele andere gebouwen in Veenhuizen betreft het een complex dat rondom een binnenplaats is georganiseerd. Het bestaat uit een U-vormig gebouw met twee directiewoningen op de koppen en een poortgebouw er tussenin. Het U-vormige gebouw in twee bouwlagen is onderverdeeld in negen compartimenten van ca. 200 m² en vier trappenhuisen. Op de begane grond worden de compartimenten in de lengte in tweeën gedeeld door een dragende wand. Tussen deze wand en de gevel staat een rij gietijzeren kolommen. Het gebouw heeft een netto diepte van 12.6 m en voldoende vensteropeningen aan weerszijden om het gehele vloeroppervlak op de begane grond van daglicht te voorzien. Het ritme van de kolommen is onafhankelijk van dat van de gevelopeningen. Trappen, kolommen en het gewelvenplafond geven de ruimten op de begane grond verfijning op detailniveau.

De eerste verdieping is een open ruimte onder de kap zonder centrale wand of kolommen met een gesloten borstwering van ca. 2 m hoogte. De ruim-

te wordt per compartiment geleed door een viertal gebogen stalen spanten. Tussen de spanten zijn hoog in de kap vier dakkapellen geplaatst. Het prachtige invallende zonlicht compenseert het volledige gebrek aan uitzicht vanuit deze voormalige slaapzalen.

Net als de spanten en de kolommen heeft ook het gevelontwerp een eigen logica en ritmiek. Het bestaat uit een raster van venster- en deuropeningen met vaste maten, in een vast stramien per gebouwdeel. Zo zijn de trappenhuisen duidelijk afleesbaar, evenals de zalen en de zolderverdiepingen. Op het eerste gezicht ogen de gevels als een verzameling toevallig samengekomen openingen. Nadere bestudering van de openingen in relatie tot de achterliggende ruimte verklaart echter elke positie en afmeting.

Zo lijkt het gebouw ontworpen in onderdelen die elk hun eigen verhaal kennen, hun eigen doel dienen en elkaar soms op gelukkige en soms op minder gelukkige wijze ontmoeten. Dit is een andere, meer pragmatische ontwerpopvatting, dan een waarin een bepaald aspect, zoals het representatieve gevelbeeld of de draagstructuur domineert en de consequenties dicteert voor de andere onderdelen. Vanuit dezelfde grondhouding hebben wij anno 2004 een nieuwe laag aan de geschiedenis toegevoegd.

ONTWERPVOORSTEL

Ruimtelijk en functioneel zijn de begane grond en de zolderverdieping verschillend behandeld. Op de begane grond, waar afzonderlijke kantoorvertrekken zijn ondergebracht, is ervoor gekozen om de bijzondere details zichtbaar aanwezig te houden: de gemetselde gewelvenvloer, de gietijzeren kolommen, de trappen en kozijnen, terwijl op de zolderverdieping de ruimtelijke, sculpturale kwaliteit wordt benadrukt.

De centrale wand is gehandhaafd en waar nodig hersteld. Een voorzetwand over de gehele lengte van de wand biedt ruimte voor nissen waarin allerlei voorzieningen zijn opgenomen. Door de gang aan de buitenzijde van de centrale wand te leggen ontstaat een asymmetrische doorsnede met ondie-

pe kantoren aan de buitenzijde van het complex en diepe kantoren aan de binnenplaats.

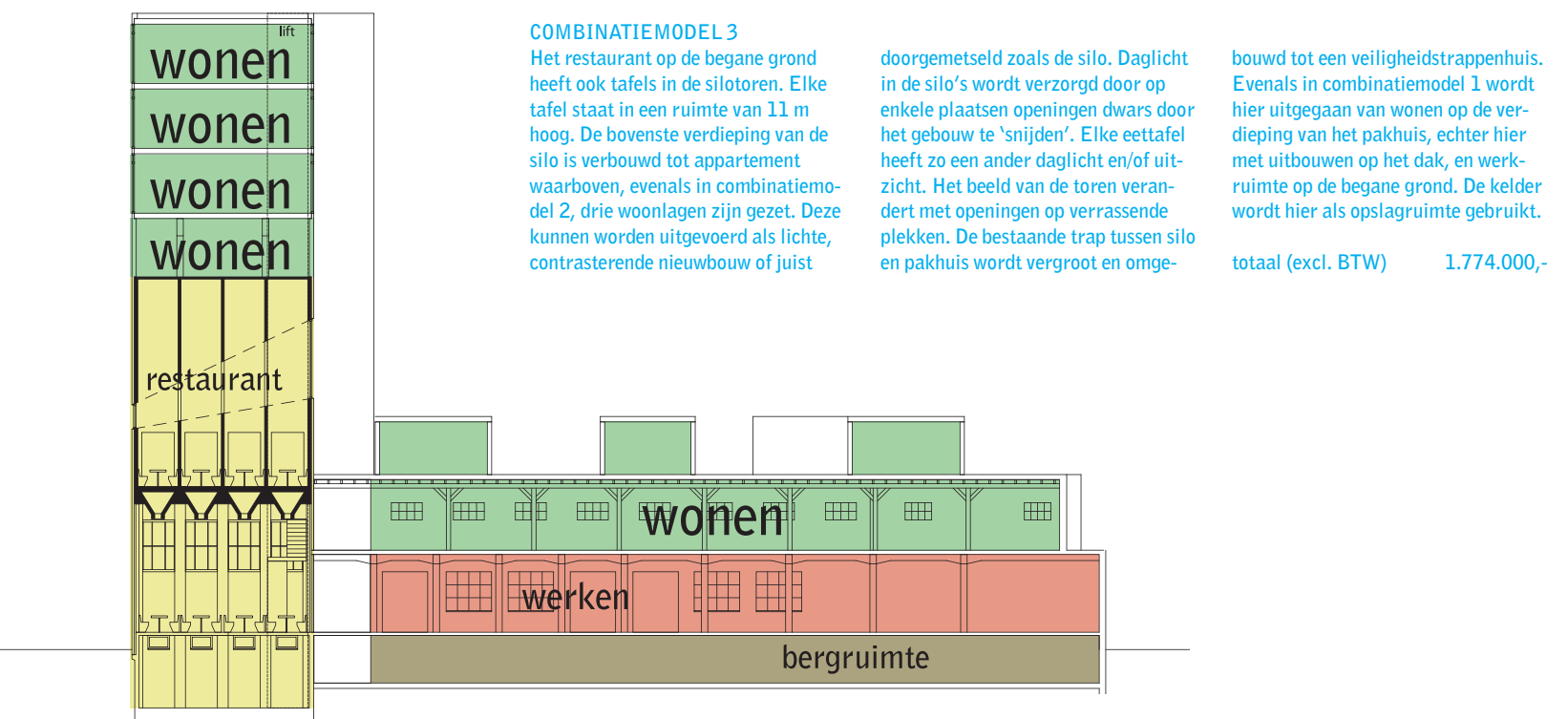
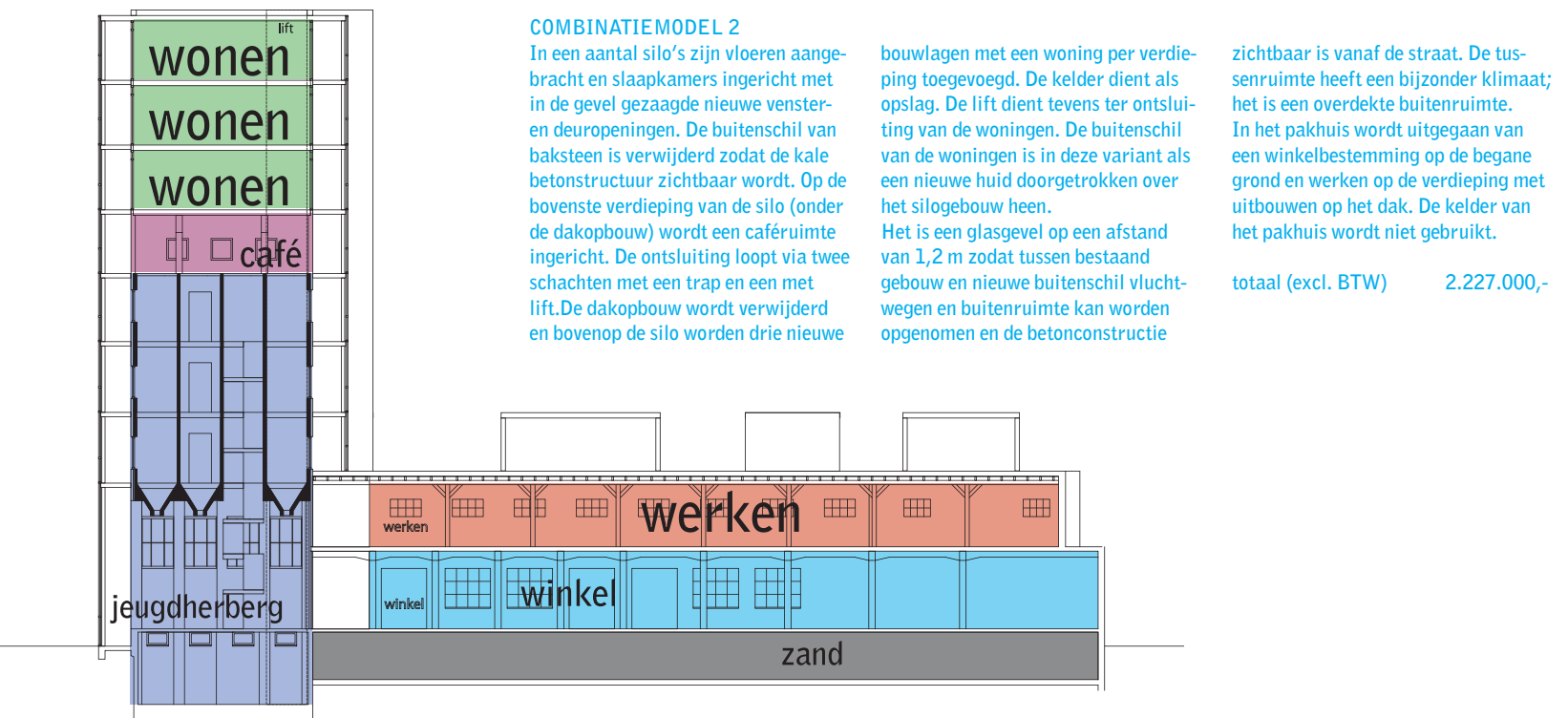
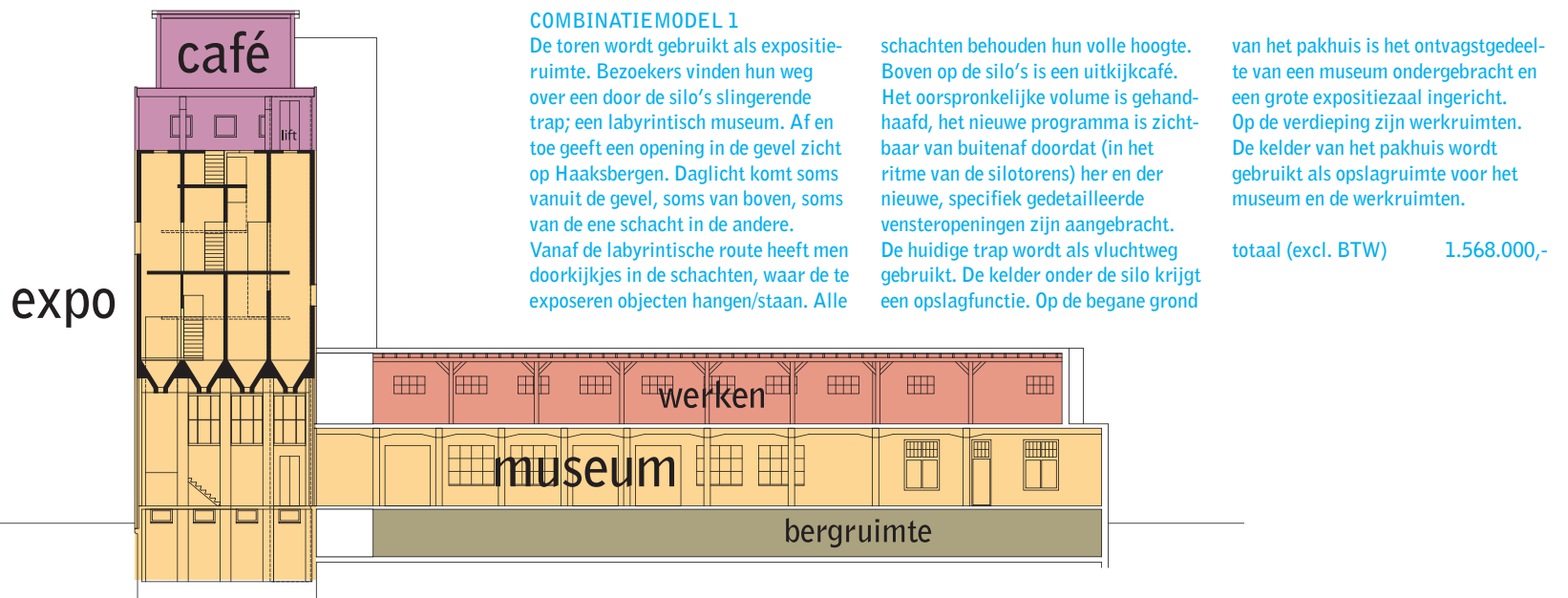
De technische en thermische voorzieningen, nodig om het gebouw aan de huidige gebruiks- en comforteisen te laten voldoen, zijn ondergebracht achter voorzetwanden in de gevelzone. Hiermee wordt het standaard systeemplafond vermeden, kunnen alle huidige kozijnen worden behouden, houdt de begane grond zijn oorspronkelijke vrije hoogte van 3.65 m en blijven draagconstructie en gewelven volledig in het zicht.

De bestaande buitenkozijnen zijn weer in orde gemaakt. Toegevoegd zijn nieuwe vensters, voorzien van dubbelglas, in één vlak geplaatst met de binnenwand. De nieuwe ramen zijn (met een taatscharnier) zodanig te openen dat het in geopende stand minimale hinder voor de gebruiker oplevert.

In het ontwerp is de grote, open ruimte van de zolder met zijn fraaie doorsnede zoveel mogelijk beleefbaar gebleven. Hierin zijn werkruimten, overleg- en vergaderplekken, koffiehoeekjes en het restaurant ondergebracht. Vanaf een hoogte van 0,5 m boven het vloerniveau brengen nieuwe horizontale vensters daglicht op de zolder en bieden zicht vanaf de werkplekken op de binnenplaats. Deze vensters, die in vorm en detail duidelijk eigentijds zijn, vormen een serie die als een nieuwe laag aan de bestaande gevelordening wordt toegevoegd. Het ritme van de vensters correspondeert met dat van de spanten, waarmee het nieuwe gebruik van deze ruimte ook aan de buitenzijde van het gebouw afleesbaar is.

Om de grote hoeveelheid kubieke meters zo goed mogelijk te benutten is in de zolderruimte op een aantal plaatsen een insteekverdieping toegevoegd. Deze geeft toegang tot enkele kantoorvertrekken die als doosachtige volumes in de ruimte hangen en door de kap heen steken.

[De tekst is een bewerkte versie van de tekst 'Veranderen om te behouden: de verbouw van het Werkgesticht Norgerhaven door DAAD Architecten', R. Hendriks in de gelijknamige publicatie \(RGD, 2004\)](#)

Doorsnedes silocomplex te Haaksbergen in drie modellen

STRUCTUUR

Voormalig silogebouw, Haaksbergen

■ Het complex is samengesteld uit onderdelen uit verschillende tijden, die elk hun eigen verhaal kennen, hun eigen doel dienen en elkaar soms op gelukkige en soms op minder gelukkige wijze ontmoeten. Er is dan ook eerder sprake van een karakteristieke verzameling functioneel bepaalde elementen die op deze locatie op een specifieke wijze zijn samengevoegd, dan van een ontworpen complex waaraan een bepaalde ontwerpopvatting ten grondslag ligt. Er is niet een aspect te noemen, zoals een representatief gevelbeeld of de draagstructuur, dat domineert en de consequenties dicteert voor de andere onderdelen van het gebouw. Het heeft een pragmatisch complex opgeleverd dat flexibel genoeg is om ook nieuwe programma's te accommoderen. Het is de kwaliteit van deze schijnbaar toevallige ontmoeting van onderdelen die wij als uitgangspunt hebben genomen om anno 2004 een nieuw hoofdstuk aan de geschiedenis van het complex toe te voegen.

HET CTA-SILOCOMPLEX

Het complex bestaat uit twee delen. Het pakhuis dateert uit 1917 en de silo is gebouwd in 1957. Alhoewel er tussen de bouw delen een zekere harmonie in het beeld bestaat, zijn beide delen totaal verschillend van karakter.

PAKHUIS

Het pakhuis bestaat uit twee verdiepingen en een kelder. Het gebouw heeft een gemiddelde diepte van ca. 11 meter en is ongeveer 30 meter lang. De begane grond heeft een zware betonnen constructie (systeem Hennebique), bestaande uit balken en kolommen. Een centrale rij kolommen op onregelmatige afstanden is zichtbaar in het interieur. De gevel heeft een gemetselde invulling waarover op regelmatige afstanden een serie grote vensteropeningen is verdeeld, soms naar onderen vergroot tot laad- en losdeuren. De ritmes van de gevelindeling en de kolommenstructuur zijn verschillend. Hierdoor staan kolommen soms 'voor het raam'. Om goederen via de laadperrons aan weerszijde van het gebouw gemakkelijk te kunnen laden en lossen ligt de begane grondvloer ca. 0,8 m hoger dan het aansluitende maai-veld. De verdieping van het pakhuis, dat voor de bouw van de silo werd gebruikt voor opslag van

koren en zaai- en pootgoed, heeft een lichte, onregelmatige constructie bestaande uit houten kolommen, balken en dakbeschot. Kleine vensteropeningen op de verdieping zijn relatief hoog in de gevel (ca. 1,3 m) aangebracht. De constructie van het pakhuis is afgestemd op de functie van de onderdelen. De stevige betonconstructie van de begane grond draagt een verdiepingsvloer met een zware belasting. Het dak heeft een veel lichtere houten constructie.

De architectuur, ruimtelijke structuur en constructie van het pakhuis kunnen met enkele relatief eenvoudige aanpassingen geschikt gemaakt worden voor woningen, werkruimten. Dit geldt zowel voor de 'zware' begane grond als voor de 'lichte' eerste verdieping. Door de zwaarte van de verdiepingsvloer en de constructie eronder is het mogelijk om een licht in- en opbouw pakket te realiseren op de verdieping. Gezien deze verschillen tussen beide verdiepingen, die leiden tot specifieke invullingen, is het wenselijk de twee bouwlagen verschillend te behandelen en niet met elkaar te verbinden.

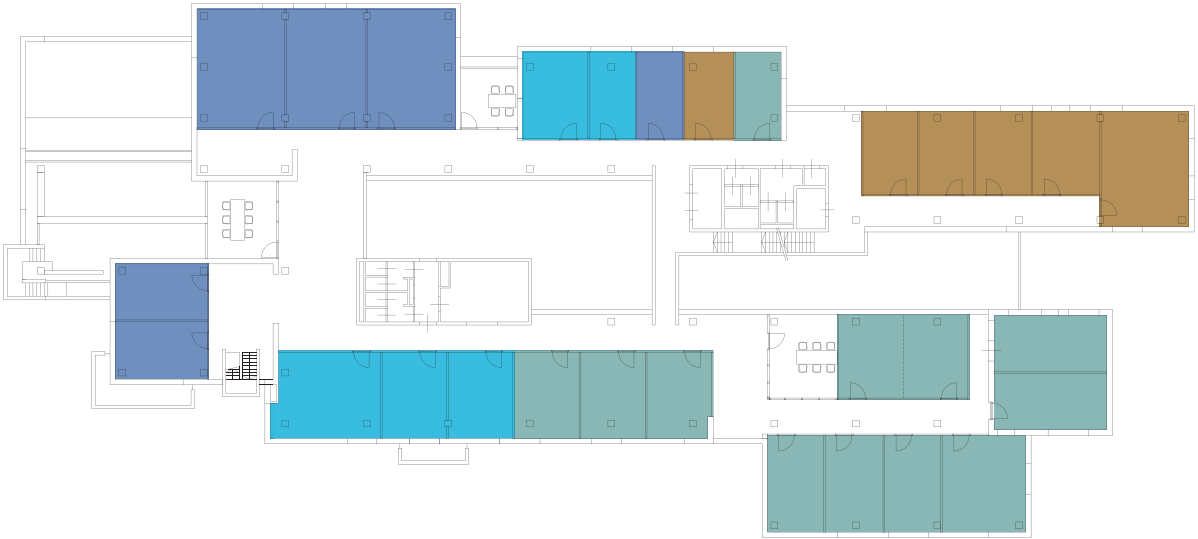
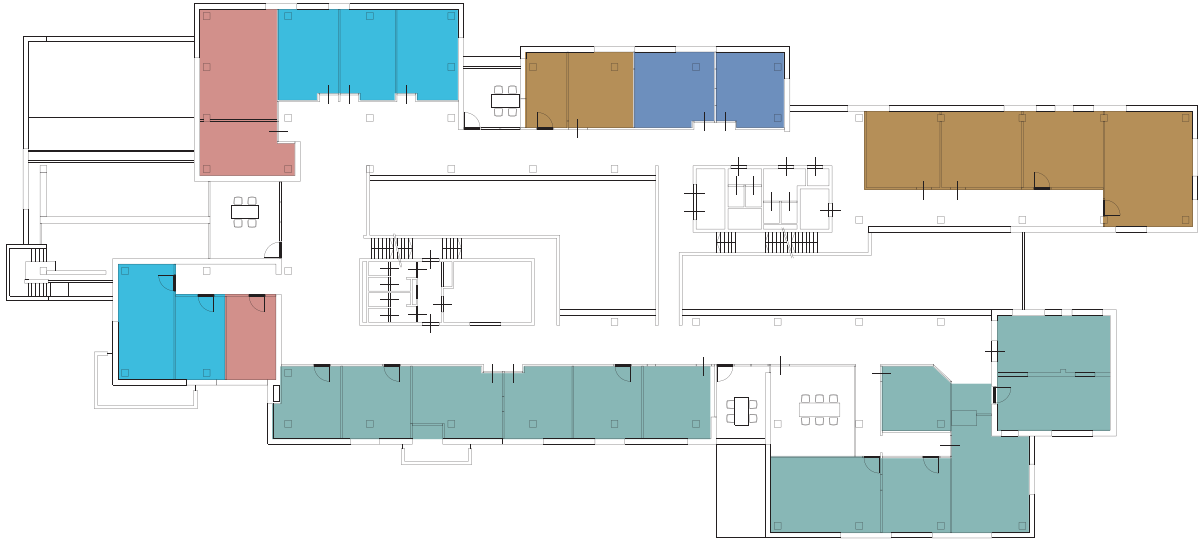
SILO

Karakteristiek voor de silo is de betonconstructie waaromheen een gemetselde gevel is opgetrokken. Op de begane grond en de eerste verdieping is dit een open betonstructuur van balken en kolommen waartussen hoog in de ruimte vensters. Daarboven zijn, in een raster van 2 x 2 meter, de ongeveer 11 meter hoge silo's geplaatst. De twintig (4x5) silokokers zijn rondom volledig gesloten en ontvangen slechts enig daglicht van boven. Boven op de betonconstructie van ca. 20 meter hoog staat een houten opbouw met vensters. De silotoren bestaat uit een betonstructuur die heel specifiek is voor de oorspronkelijke functie. Hergebruik van dit bouwdeel vraagt om specifieke oplossingen voor de ontsluiting, daglichttoetreding, uitzicht, afwerking en gevelbehandeling. Anders dan bij het pakhuis hebben wij bij de silo geen vooropgesteld programma van woon- of werkfuncties aangenomen, maar hebben wij de toren op zijn potenties onderzocht en ruimtelijke mogelijkheden verkend. Dit heeft geleid tot een aantal mogelijke functies die zich goed verdragen met de ruimten van 2 x 2 m en een hoogte van

11 m. In combinatie met de opties voor het pakhuis is in doorsnede een drietal mogelijke combinaties van invullingen uitgewerkt met hun ruimtelijke consequenties, ontsluitingsvoorstellen en noodzakelijke gevelaanpassingen.

Nieuwe verbinding over de vide.

Eerste verdieping gemeentehuis te Haren in drie modellen.
Van boven naar beneden: 'Programma voor de schilder', 'Programma van Eisen', 'Programma van Mogelijkheden'.

MOOI/ LELIJK

Gemeentehuis, Haren

■ Transformatieopgaven betreffen niet alleen monumenten, een groeiend deel van de bouwopgave zal zich de komende jaren in na-oorlogse complexen afspelen. Voor een groot deel zal het gebouwen betreffen die vanwege hun gedateerde verschijningsvorm en structuur met sloop bedreigd worden. Een van de weinige zaken die we nu met zekerheid kunnen zeggen over de toekomst is dat we dan zeker niet mooi of lelijk zullen vinden wat we nu als zodanig kwalificeren. Alleen vanuit dat perspectief al dienen de na-oorlogse complexen met zorg behandeld te worden. Daarnaast moeten we ze bewaren, omdat zij nu eenmaal representatief zijn voor een bepaalde periode in onze (cultuur-)geschiedenis en vanuit duurzaamheidsoverwegingen. Het gemeentehuis in Haren van architect Thieme uit 1973 is zo'n gebouw. Vanaf 2001 onderzoeken we met de gemeente de hergebruiks- en transformatiemogelijkheden.

Het gebouw kenmerkt zich door een heldere opzet van kantoorruimten rondom een centrale hal, oorspronkelijk bedoeld als een straat door het gebouw waaraan een aantal 'winkels' was gelegen. De verschijningsvorm van het gebouw was die van een verzameling dicht op elkaar geplaatste Harense villa's op een groen plein. In de loop der tijd is de stedenbouwkundige situatie gewijzigd en hebben er diverse verbouwingen plaatsgevonden. Met de bouw van het oostelijk deel van het Komplan Haren is het gebouw onderdeel geworden van een serie straatwanden en heeft het een duidelijke voor- en achterkant gekregen. Zowel in de interne organisatie als wat de gevelbehandeling betreft is hierop nog niet adequaat gereageerd. Het ruimtegebrek intern heeft ertoe geleid dat diverse open ruimten aan gangen die de verbinding met de buitenruimte vormden, zijn dichtgezet en als werkplek in gebruik genomen. Een grondige opknappbeurt van het gebouw maakt het niet alleen mogelijk de huidige knelpunten in ruimtebeslag en organisatie op te lossen, maar biedt tevens de mogelijkheid de oorspronkelijke villa-structuur weer terug te vinden. Met de zware en heldere structuur en de overmaat die het gebouw kenmerken, zijn er vele nieuwe indelingsvarianten voorstelbaar. Alleen vanuit deze optiek

al is het gebouw zeer duurzaam te noemen. Het denken over de betekenis van een gemeentehuis, de plek in het dorp en de relatie gemeenteburger is ingrijpend veranderd. Dit heeft verstrekende gevolgen voor de manier waarop het gemeentehuis zich wil manifesteren en voor de interne organisatie. De grootste verandering in het gebruik van het gebouw betreft de weg die de bezoeker aflegt. Ging de burger vroeger zelf de trap op om op een afdeling aan te kloppen bij een ambtenaar, straks wordt hij/zij opgevangen in de gemeentewinkel en ter plaatse geholpen. Het loket heeft plaatsgemaakt voor een balie en gesprekken worden gevoerd aan een koffietafel of in een spreekkamer. Hiermee verandert ook het karakter van de verkeersruimte op de verdiepingen; de galerijen rondom de centrale vide zijn niet langer de ontmoetingsplek van burger, ambtenaar en bestuur, maar interne verkeersruimten.

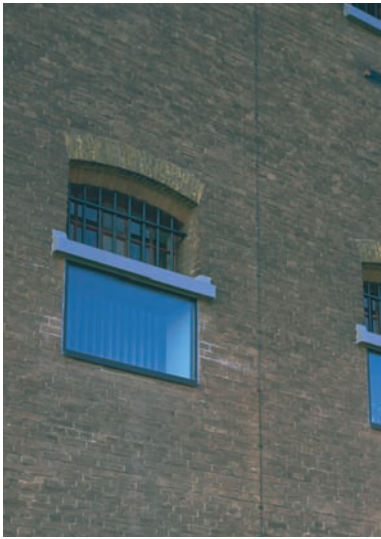
In de haalbaarheidsstudie is onderzocht welke de ruimtelijke consequenties zijn van deze veranderingen in de organisatie en presentatie van het gemeentehuis. Het onderzoek heeft geresulteerd in een drietal modellen dat van elkaar verschilt in de aard en zwaarte van de ingreep. Model 1 'Programma voor de schilder' is de minimum-variant. Hierin wordt weliswaar de begane grond grondig verbouwd en het gebouw in technische zin verbeterd, maar op de verdiepingen vinden slechts interne verhuizingen plaats, waarbij bestaande wanden, plafonds, etc. gehandhaafd worden. Een schilderkwastmodel met minimale kosten en een aantal concessies ten opzichte van het wensenpakket. In model 2 wordt allereerst voldaan aan het 'Programma van Eisen'. Gangwanden op de verdiepingen worden verplaatst om een gunstiger bruto-nettoverhouding te verkrijgen. Op de begane grond wordt de raadzaal multifunctioneel gemaakt door de hal eraan te koppelen. Naast de basisvoorzieningen is een aantal technische ingrepen opgenomen om de energiehuishouding van het gebouw te verbeteren. Deze maatregelen gelden ook voor model 3 'Programma van Mogelijkheden', echter hier vindt een nog verdergaande optimalisatie van de bruto-nettoverhouding plaats door grote delen van de gangen bij de werkruimten van de afdelingen te betrekken.

In de laatste twee modellen heeft dit geresulteerd in de toevoeging van nieuwe verkeersverbindingen over de vide en een aantal nieuwe overleg- en vergaderplekken in en aan de vide.

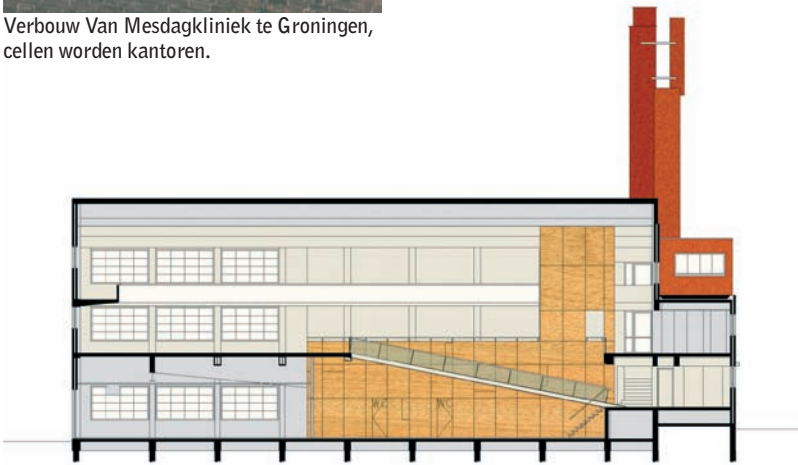
De kwaliteiten van het gemeentehuis zijn als uitgangspunt genomen voor het denken over de materialisering. Het gebouw kent een heldere materialisering die erg sfeerbepalend is. De houten plafonds, het in het werk gestorte beton en het schoonmetselwerk geven het gebouw een gedateerde, maar warme en natuurlijke uitstraling. In de loop van de tijd is de heldere opbouw hier en daar te niet gedaan door ad hoc oplossingen voor problemen ten aanzien van ruimte, licht en geluid. Met verbouw van het gebouw kan de oorspronkelijk ontwerpgedachte weer zichtbaar gemaakt worden. Bij de analyse van de materialisering van de huidige situatie blijkt dit zonder grote ingrepen mogelijk te zijn. Door de aanpassing van de indeling is het bijvoorbeeld mogelijk om de verschillende 'villa's' weer herkenbaar te maken. De sfeerbepalende houten plafonds moeten in verband met de brandveiligheid vervangen worden. De sfeer van de kantoren en galerijen wordt sterk door deze plafonds bepaald. Voor de nieuwe plafonds wordt dan ook een massief houten plafondstelsel voorgesteld, dat wel aan de brandveiligheidseisen voldoet.

De galerijen verliezen in de nieuwe opzet hun publieke functie. Het is dus niet langer nodig de galerijen te 'bestraten'. De vloerbedekking van de kantoren kan, net als de plafonds, op de galerijen doorgezet worden. Hiermee kan de harde materialisering van de galerijen enigszins verzacht worden. Bij aanpassing van de kantoorwanden (binnen de verschillende villa's) wordt zoveel mogelijk uitgegaan van het terugbrengen van de huidige materialisering.

Nieuwe elementen, zoals de vergaderplekken en de bruggen, worden als eigentijdse elementen vormgegeven, waarbij in materialen aansluiting wordt gezocht met het bestaande gebouw. Voor de constructieve delen wordt geprefabriceerd beton gebruikt, de balustrades worden van hardglas.

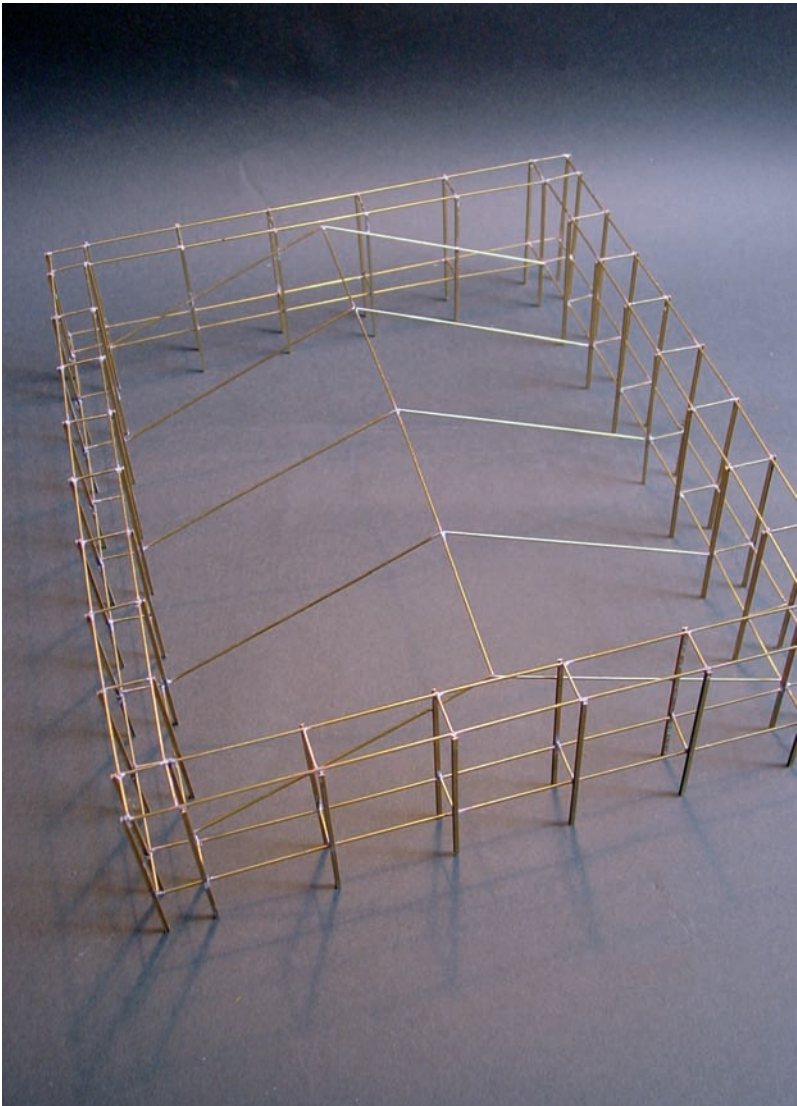
Verbouw Van Mesdagkliniek te Groningen, cellen worden kantoren.

Tranformatie Noorderbad te Groningen tot bibliotheek.

Vier scenario's voor Veenhuizen: scenario 'Tweede kolonisatie'.

Studie duurzame landbouwschuur in het Groningse Oldambt.

Transformatie loods tot kantoor, winkels en woningen te Hogeveen.

Verbouw woning te Westeremden.

Verbouw woning te Borger.

DAAD-CAHIER

berichten uit de wereld van de architectuur
verschijnt onregelmatig.

Redactie/

DAAD Architecten

(Rob Hendriks, Geir Eide)

Ontwerp/

Vormgeversassociatie, Hoog-Keppel

(Loek Kemming)

Druk/

Drukkerij Loor BV, Varsseveld

Foto's/

Christiaan de Bruijne: omslag, pag. 10,

pag. 16, pag. 22

Rob de Jong: pag. 4, pag. 14

■ Om een indruk te geven van de verscheidenheid aan projecten bij DAAD Architecten waarin transformatie een belangrijke rol speelt, is op de linker pagina een aantal projecten afgebeeld waarin het thema op verschillende manieren aanwezig is. Op alle schaalniveaus, in uiteenlopende processen met een verscheidenheid aan opdrachtgevers wordt het begrip transformatie ingezet om ingewikkelde ontwerpprocessen te sturen en situatie-specifieke oplossingen te zoeken

Bij DAAD Architecten in Beilen vindt, naast werk aan de concrete ontwerp- en bouwopgaven, architectonisch onderzoek plaats: de veranderende verhouding tussen architectuur en landschap, de omgang met de geschiedenis, tijd en complexiteit, het verhaal en de zintuiglijke beleving van architectuur en andere aan de ontwerpdiscipline gerelateerde vraagstukken.

DAAD Architecten is een architectenbureau waarin architectuur, onderzoek en bouwen als samenhangend geheel zijn ondergebracht.

Door de integratie van disciplines is een efficiënte aanpak van interdisciplinaire opdrachten mogelijk vanuit een visie en op een hoog kwaliteitsniveau.

Met 22 medewerkers werkt het bureau, gevestigd in Beilen, aan opdrachten van verschillende aard en omvang. DAAD Architecten opereert op het grensvlak van architectuur en landschap, in complexe stedelijke en landelijke situaties, met een scherp bewustzijn van de tijd en vanuit een sterke betrokkenheid bij de mens in zijn ruimte.

© DAAD Architecten BV

Postbus 5

9410 AA Beilen

Telefoon 0593 58 24 50

Fax 0593 58 24 51

www.daad.nl

Trappenhuis van het voormalige ACM-gebouw te Beilen, thans het onderkomen van DAAD Architecten.